

Засекіна Л. В.

ПРОФІЛІ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ЯК ФУНКЦІЯ КОГНІЦІЇ І КУЛЬТУРИ

У статті відображено результати теоретичного й емпіричного вивчення значення слова шляхом визначення його чотирьох профілів – дії, емоцій, сенсорних ознак та емоцій. Результати емпіричного вивчення профілів значення дали змогу встановити крос-культурні і статеві відмінності у вираженні когнітивного змісту значення та його референту.

Ключові слова: значення, когнітивний зміст, референт, профіль значення.

В статье отображены результаты теоретического и эмпирического изучения значения слова через определение профилей последнего – действия, эмоций, сенсорных признаков, когнитивных свойств. Результаты эмпирического исследования профилей значения позволили выявить кросс-культурные отличия в выраженности когнитивного содержания и референта.

Ключевые слова: значение, когнитивное содержание, референт, профиль значения.

The article is an attempt to study word meaning theoretically and empirically through defining its profiles – action, emotion, sensory qualities, and cognitive qualities. The results of the empirical study allow establishing cross-cultural differences in manifestation of cognitive content and referent.

Key words: meaning, cognitive content, referent, meaning profile.

Переплетення когнітивної і дискурсивної наукових парадигм наприкінці ХХ століття яскраво відображає одну з одвічних методологічних проблем психології: про переважання вродженого чи набутого, біологічного чи соціального, зрештою когнітивного чи дискурсивного. Відтак, проблема, що порушувалася двома основними філософськими течіями – раціоналізмом і емпіризмом, на сучасному етапі набуває відтінків принципу когнітивного конструктивізму як основоположного для когнітивної психології та

принципу соціального конструкціонізму – для дискурсивної психології [4]. Принцип когнітивного конструктивізму передбачає наявність універсальних ментальних механізмів і процесів, які є вродженими та доволі стійкими щодо впливу культури. Відповідно до принципу соціального конструкціонізму, особистість та культура не є апіорними, вродженими категоріями, натомість інтерактивними конструктами, які формуються у конкретному соціумі за наявності конкретних дискурсивних практик. Водночас, як справедливо зазначає Т.В. Корнілова, сучасна методологія психології наскрізно пронизана ідеями толерантності, що втілюється у мережеву, а не детерміністську картину світу, картину “невизначеності, розмитості, а також надлишковості різноманітних смислів [6, 243]

Толерантність сучасної методології психології, на наш погляд, зумовлена наявністю категорій, вивчення яких неодмінно повинно ґрунтуватися як на урахуванні когнітивних структур особистості, так і наявних дискурсивних практик у соціальному середовищі. Однією з таких категорій є значення слова, природа якого є як когнітивною, так і соціально окултуреною.

У наших попередніх дослідженнях ми розглядаємо значення з позиції когнітивно-діяльнісного підходу, по-перше, як складний когнітивний процес, що ґрунтується на усіх когнітивних операціях – абстрагуванні, категоризації, концептуального перетину і зумовлюється модально-специфічними і амодальними ознаками – символічними, схемними, семантичними, пропозиціональними; а по-друге, як засіб психічного відображення і узагальнення дійсності, що утворюється в ході життєздійснення особистості як активного суб'єкта пізнання та молярну одиницю свідомості такого суб'єкта [4]. Водночас, недостатньо вивченим, на наш погляд, залишається аспект значення, який визначається впливом конкретного національно-культурного простру.

Таким чином, категорія значення, з одного боку, являє собою чіткий когнітивний процес, з допомогою якого відбувається дійсність у пізнавальній сфері особистості, а з іншого – дискурсивний процес, який конструюється конкретними дискурсивними практиками, притаманними певній культурі. Відповідно до **основних завдань цієї праці** належать, по-перше, операціоналізація поняття профілів значення слова, по-друге, емпіричне вивчення профілів значення як функції когніції і культури в українській, румунській мовах та івриті.

Дослідження виконано в межах Лабораторії нейропсихології і психолінгвістики у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (Україна) спільно із Лабораторією когнітивної психології Бухарестського університету (Румунія) та Тель-Авівського університету (Ізраїль) [10].

Теоретико-методологічною основою дослідження слугувала сучасна теорія значення, яка запропонована Ш. Крайтлером [9; 12; 13]. Вчений пропонує розглядати значення слова як когнітивний концепт, який, з одного боку, здійснює значний внесок у формування пізнавальної сфери особистості, а з іншого боку, є її динамічним ядром. До основних положень теорії значення належать такі тези:

- Значення є засобом комунікації.
- Значення є складною, багатокomпонентною системою.
- Значення може бути загальним, спільним для учасників комунікації та індивідуальним, зумовленим власним досвідом.

Як видно із наведених положень, ці ідеї перетинаються з основними лініями дослідження значення у вітчизняній психології, адже проблема значення у ній широко представлена. Недаремно В.Ф. Петренко називає дослідження Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, В.В. Давидова "золотим фондом вітчизняної психології, який дає змогу висувати нові обрії у дослідженні проблеми значення" [8, 45]. Так, за Л.С. Виготським, значення є актом спілкування і узагальнення [2]; за О.М. Леонтьєвим, важливого значення набуває значеннево-смилова система, при цьому саме смисли є тими базовими конструктами, які притаманні певній особистості і виражають її ставлення до навколишньої дійсності [7], за О.Ю. Артемьевою і О.О. Залевською, існує спільне логічне та індивідуальне психологічне значення [1; 3]. Водночас, для вітчизняної психології характерним є розгляд значення як процесу: у Л.С. Виготського – це акт, у О.О. Леонтьєва – це ані річ, ані процес, ані система, ані сукупність речей, а динамічна ієрархія процесів.

Натомість Ш. Крайтлер пропонує розглядати значення як конструкт, певний паттерн, когнітивний зміст якого відображає параметри зовнішнього чи внутрішнього стимулу (референта), що й породжує це значення [13]. Референтом може слугувати об'єкт, ситуація, подія, суб'єкт тощо. Когнітивний зміст, у свою чергу, тлумачиться як необхідна інформація, що якнайповніше характеризує референт, і називається цінністю значення. Таким чином, до основних параметрів значення належать референт і когнітивний зміст – цінність значення.

Виділені Ш. Крайтлером параметри значення зіставляються з класичним семіотичним трикутником Огдена-Річардса, у якому відображено відношення між поняттям, десигнатом і денотатом [11]. При цьому верхівкою трикутника є поняття, а вершини при основі трикутника містять десигнат – когнітивний зміст поняття та денотат – предметну співвіднесеність поняття, інакше кажучи його референт.

Для ґрунтового вивчення когнітивного змісту значення та його референта доцільно оперувати поняттям – профіль значення, який на противагу видові значення містить не узагальнюючі ознаки і властивості певного значення, а окремі його аспекти. Таким чином, поняття профіль значення тлумачиться як окремий аспект цього значення, виділений для ґрунтового теоретичного чи емпіричного вивчення. Ш. Крайтлер пропонує п'ять основних профілів для визначення референта та когнітивного змісту значення (див. рис. 1).

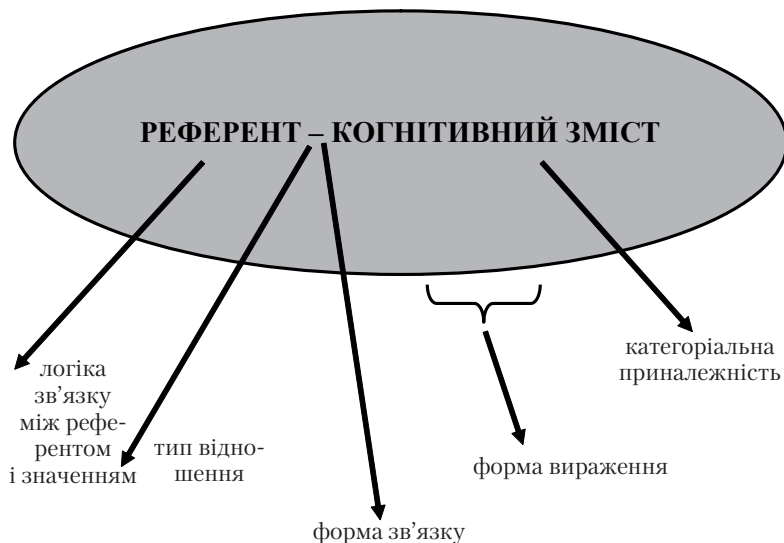

Рис. 1. Профілі для визначення референта та когнітивного змісту значення

Відповідно результати ґрунтового вивчення профілів дають змогу визначити категоріальну приналежність значення, тип відношення, форму зв'язку, логіку зв'язку між референтом і значенням, форму вираження. Розглянемо змістову наповненість кожного профілю докладніше.

Категоріальна приналежність містить десять категоріальних груп: сфера вжитку; матеріал; функція, мета, роль; почуття та емоції; дії; володіння та приналежність; сенсорні якості; когнітивні властивості; місцева локалізація; часова спрямованість. *Типи відношення* представлені чотирма групами: атрибутивні відношення; порівняльні відношення; ілюстративно-наочні відношення; метафорично-символічні відношення; *форми зв'язку* містять три групи: позивна/негативна, з'єднувальна/розділова, нормативна; *логіка зв'язку* між значенням і його референтом містить чотири групи: ідентичний зв'язок, частковий зв'язок, асоціативний зв'язок, протилежний зв'язок; *форма вираження* містить теж чотири групи: вербальну, жестову, графічну та інтонаційно-звукову.

Наприклад, значення, що виникають для слова Київ, можуть мати такі варіанти: Київ – це столиця; південніше, ніж Москва, я люблю його центр. Приклад аналізу відображено у таблиці 1.

Таблиця 1
Результати вивчення когнітивного змісту
і референту значення

Стимул-вулиця	Категоріальна приналежність	Тип відношення	Форма зв'язку	Логіка зв'язку	Форма вираження
Столиця	Місцева локалізація	Атрибутивний	Позитивна	Немає	Вербальна
Південніше, ніж Москва	Місцева локалізація	Порівняльний	Позитивний	Немає	Вербальна
Я люблю його центр	Почуття та емоції	Атрибутивний	Позитивний	Частина-ціле (центр-місто)	Вербальна

Виділені профілі для визначення референта і когнітивного змісту значення слугують основою для тесту "Визначення значення".

Емпіричне дослідження. Дуальність значення, що виявляється, по-перше, у його соціальності – спільності для представників одного національно-культурного простору, а по-друге, у його індивідуальності – присвоєнні (інтеріоризації) соціального значення крізь призму особистісних сфер – інтелектуальної, емоційної та мотиваційно-вольової, дає змогу застосовувати тест "Визначення значення" як для вивчення індивідуально-когнітивних особливос-

тей людини, так і для визначення крос-культурних відмінностей загалом. У першому випадку можна говорити про індивідуальний когнітивний профіль значення, який визначається частотністю і наповненістю п'яти виділених профілів для когнітивного змісту і референта значення. Індивідуальний профіль значення характеризується як когнітивний, оскільки він відображає індивідуальні переваги у виконанні когнітивних дій, які зрештою втілюються у вираженні певної категоріальної приналежності, типу відношення, логіці зв'язку тощо.

У фокусі уваги нашого дослідження є встановлення крос-культурних особливостей у профілях значення, що притаманне представникам трьох вибірок досліджуваних – українській, румунській та ізраїльській. Вибірку склали підлітки віком від 14 до 16 років, до першої вибірки увійшли 42 учні (20 дівчат, 22 хлопці) з м. Луцька (Україна), до другої вибірки – 29 учнів (15 дівчат, 14 хлопців) з м. Бухареста, до третьої вибірки – 30 учнів (15 дівчат, 15 хлопців) з м. Тель-Авіва. Досліджуваним пропонувався тест на визначення значення, який містив 11 слів українською мовою для вибірки українців, румунською для румунів, івритом для євреїв: вулиця, велосипед, життя, почуття, творити, брати, дружба, мистецтво, телефон, море, вбивство. Інструкція мала такий вигляд: напишіть, будь ласка, два значення для кожного з одинадцяти слів для людини, яка не розуміє змісту цих слів: значення, яке, на Вашу думку, є загально прийнятим для цього слова, і значення, яке походить з Вашого власного досвіду.

Отримані результати вивчались окремо для кожної вибірки досліджуваних. За основу аналізу значення бралися чотири основні профілі з категоріальної приналежності: дія, сенсорні ознаки, емоції та когнітивні властивості. Окремо підраховувалась частотність враження цих профілів окремо у дівчат та хлопців з кожної вибірки – української, румунської та ізраїльської. Бралися до уваги два види значення – загально прийняті значення та значення, детерміновані особистісним досвідом. Математична обробка результатів здійснювалася з допомоги програми описової статистики та t-test для незалежних вибірок (критерій t-Стюдента) комп'ютерного забезпечення SPSS.

Особливості прояву значень в українській вибірці відповідно до статі відображено у таблиці 1. Одиницею виміру вважалось усереднене значення частотності використання згаданого профілю у кожній вибірці.

Таблиця 2
Профілі значення (загально прийнятого) відповідно до статі в українській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	1,11	1,10	0,07
Сенсорні ознаки	1,01	1,00	0,06
Емоції	1,00	1,00	0,00
Когнітивні властивості	1,00	1,00	0,00

Як видно з таблиці, різні профілі значення розподілилися практично однаково. Вирізняється з-поміж інших профіль дії, що має вищий показник в обох вибірках. Це узгоджується з провідною тезою когнітивної граматики Р. Ленекера про те, що об'єкт та його рух належать до первинних концептів, які виражають вроджену здатність когніції людини зосереджуватися на траєкторії руху будь-якого об'єкта [14]. Таким чином, профіль дії зумовлюється функцією когнітивної сфери особистості. Профілі особистісного значення відображено у таблиці 2.

Таблиця 2
Профілі значення (особистісного) відповідно до статі в українській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	1,33	1,10	1,16
Сенсорні ознаки	1,00	0,00	1,73*
Емоції	1,71	1,25	1,29
Когнітивні властивості	1,00	1,50	1,21

У вираженні значення, зумовленого особистісним досвідом, помічаємо значущі відмінності у вираженні профілю – сенсорні властивості, вираження якого є яскравішим у дівчат. Дещо вищі показники частотності профілю дії та емоцій спостерігаємо у дівчат порівно з хлопцями, і навпаки в останніх – вищі показники профілів когнітивних властивостей. Такі відмінності свідчать про особливості організації когнітивної сфери відповідно до статі, що дає змогу фіксувати фрагменти дійсності у різних профілях значення.

Для визначення профілів значення як функції культури було проведено подібне дослідження, у фокус уваги якого потрапили чотири профілі: дія, сенсорні ознаки, емоції і когнітивні властивості для вибірок румунів та ізраїльтян. Результати відображено у таблиці 3.

Таблиця 3
Профілі значення (загально прийнятого) відповідно до статі в ізраїльській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	0,98	1,78	1,16
Сенсорні ознаки	2,83	2,14	1,96*
Емоції	0,79	0,36	0,73
Когнітивні властивості	0,81	0,82	0,02

Як видно з таблиці, існують значущі відмінності між хлопцями і дівчатами у вираженні профілю – сенсорні ознаки. Цей профіль є більш вираженим у вибірці дівчат. Загалом цей профіль вирізняється найбільшим вираженням серед інших профілів в ізраїльській вибірці. Порівняно з українською вибіркою у породженні загально прийнятого значення примітним є те, що у першій домінує профіль дії, тоді як в ізраїльській – сенсорні ознаки.

Таблиця 4
Профілі значення (особистісного) відповідно до статі в ізраїльській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	1,84	1,96	0,09
Сенсорні ознаки	2,34	1,12	2,85**
Емоції	0,82	0,65	0,20
Когнітивні властивості	0,66	0,74	0,01

Таблиця 5
Профілі значення (загально прийнятого) відповідно до статі в румунській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	0,50	1,45	2,24*
Сенсорні ознаки	0,29	0,18	0,73
Емоції	0,79	0,36	1,58
Когнітивні властивості	0,79	0,82	0,22

В особистісному значенні існують статеві відмінності у вираженні профілю – сенсорні ознаки (у дівчат цей профіль набуває більшого вираження), що характеризує ізраїльську вибірку спільно як у вираженні загально прийнятого, так і особистісного значення. В українській вибірці у цьому виді значення найбільш вираженим є профіль емоцій, тоді як в ізраїльській вибірці остан-

ній не набуває яскравого вираження. Водночас, українську й ізраїльську вибірки об'єднує факт існування статевих відмінностей у вираженні профілю сенсорних ознак в особистісному значенні із збільшенням показника цього профілю у дівчат.

У вибірці румунських підлітків спостерігаються значущі відмінності у породженні загально прийнятого значення за профілем дії. Цей профіль є більше вираженим у хлопців. Загалом профіль дії є найбільш вираженим у цьому видові значення у румунів подібно до української вибірки. Натомість профіль – сенсорні ознаки – не набуває такого яскравого вираження у румунів, як в ізраїльській вибірці.

Таблиця 6
Профілі значення (особистісного) відповідно до статі
в румунській вибірці

Профілі значення	Дівчата	Хлопці	t-test
Дія	1,07	1,45	0,99
Сенсорні ознаки	0,57	0,36	0,81
Емоції	1,64	1,09	0,27
Когнітивні властивості	1,36	0,82	1,75

В особистісному значенні відсутні значущі відмінності у представників обох статей, при цьому найбільш вираженим є профіль емоцій, який набував помітності також в українській вибірці. Профіль сенсорних ознак в особистісному значенні румунів виражений найменше, що відрізняє їх від ізраїльської вибірки, у якій цей профіль є найяскравіше вираженим.

Таким чином, визначені нами профілі значення – дія, емоції, сенсорні ознаки, когнітивні властивості – знайшли відображення в усіх досліджуваних вибірках, що дає змогу розглядати ці профілі з позиції функції когнітивної сфери, яка відображає та узагальнює різні фрагменти дійсності у психіці людини. Водночас, міра вираження різних профілів коливається відповідно до статі і національно-культурної приналежності особистості, що уможливорює розгляд значення та його профілів як функцію культури, гендеру і статі.

Аналіз результатів проведеного дослідження дає змогу дійти таких **висновків**. Категорія значення володіє дуальною природою, у якій вирізняється як когнітивне, так і соціально-культурне начало. Відтак, значення слова відображає одночасно відбиток індивідуальної когніції та культури. Запропонований аналіз видів значення – особистісного і загально прийнятого, а також профілів значення слу-

гує потужним методичним інструментарієм, який може розглядатись як спосіб розв'язання суперечностей між когнітивною і культурною психологією. Вважаємо перспективним подальше дослідження значення у представників різних національно-культурних просторів відповідно до референту і когнітивного змісту значення: категоріальної приналежності значення, типу відношення, форми зв'язку, логіки зв'язку між референтом і значенням, форми вираження.

Література:

1. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики. – М.: Смысл, 1999. – 352 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2000. – 382 с.
4. Засекина Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту: Монографія. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2005. – 370 с.
5. Засекина Л.В. Психолінгвістична діагностика : Навчальний посібник / Л. В. Засекина, С. В. Засекин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
6. Корнилова Т. В. Методологические основы психологии / Т.В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с.
7. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения / Под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др. – В 2-х томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – 391 с.
8. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / Виктор Федорович Петренко. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1997. – 400 с.
9. Casakin, H. & Kreitler, S. Place attachment as a function of meaning assignment // *The Open Environmental Journal* / – Vol.2. – No. 2. – 2008. – pp. 93-100.
10. Dinca, M., Kreitler, S., Jordan, A. Meaning profiles in teenagers as a function of gender and culture // *Proceedings of the South-east European Regional Conference of Psychology*. – Sofia: the Bulgarian Psychological Society, 2009. – Pp. 20-22.
11. Gould, J.A. *Classic Philosophical Questions*. – Columbus: Bell and Howell Company, 1978. – 671 p.
12. Kreitler, S. The psychosemantic approach to alexithymia // *Personality and Individual Differences*. – Vol. 33. – Issue 3. – 2002. – Pp. 393-407.
13. Kreitler, S. & Kreitler, H. Meanings, culture and communication // *Journal of Pragmatics*. – Vol. 12. – Issues 5-6. – 1988. – Pp. 725-742.
14. Langacker, R.W. Constituency, dependency and conceptual grouping // *Cognitive Linguistics*. – 1997. – Vol. 8, No 1. – P. 1-32.